

BIOPOLITIČKI KONTEKST "ARAPSKOG PROLJEĆA"

Samedin KADIĆ

Sažetak

"Arapsko proljeće" - politički događaji u zemljama Magreba i Bliskog istoka s početka godine, teško da mogu biti eksplicirani u jednom najopćenitijem kognitivnom okviru. Čak i onda kada se iz magme formiraju određene *pravilnosti*, ne možemo biti sigurni u hvatanje niti vodilje koja bi nas dovela do nedvosmislenih teorijskih odgovora. Nije riječ tek o šablonu da se pravi uzroci u politici uglavnom kriju, koliko se iza ove jednostavne manifestacije događaja nazire cijeli kompleks značenja. Očito je da dosadašnje matrice ne mogu biti pouzdan oslonac. Interpretacije zahtijevaju novi konceptualni jezik, jer nam događaji iz zemalja zahvaćenih nemirima pružaju jednu ekstremnu sliku dinamike koja već uključuje većinu najvažnijih političkih fenomena našeg vremena.

U ovom radu autor skicira temeljne koordinate biopolitike, prepuštajući čitaocu da ih aplicira na konkretan slučaj "arapskog proljeća", jer, iskustvo biopolitike je ono što uvijek stoji iza medijskih najava.

Uvod - Biopolitički kontekst "arapskog proljeća"

Politički događaji u zemljama Magreba i Bliskog istoka s početka godine, nazvani popularno "arapsko proljeće", teško da mogu biti eksplicirani u jednom najopćenitijem kognitivnom okviru. Čak i onda kada se iz magme formiraju određene *pravilnosti*, ne možemo biti sigurni u hvatanje niti vodilje koja bi nas dovela do nedvosmislenih teorijskih odgovora. Nije riječ tek o šablonu da se pravi uzroci u politici uglavnom kriju, koliko se iza ove jednostavne manifestacije događaja nazire cijeli kompleks značenja. Očito je da dosadašnje matrice ne mogu biti pouzdan oslonac. Interpretacije, prosto, zahtijevaju novi konceptualni jezik, jer nam događaji iz zemalja zahvaćenih nemirima pružaju jednu ekstremnu sliku dinamike koja već uključuje većinu najvažnijih političkih fenomena našeg vremena. Probudili smo se iz sna poslije hiljadu ljeta; opet je orao letio na suncu, ali nije značio isto, pjeva Milosz. Potrebno je, dakle, sagledati situaciju u što većem broju različitih konteksta. Čuti što više glasova. Oslušnuti ritam golog života što kulja u blatu svakodnevnice. Krična masa ljudi svedenih na goli život, politički protivnici kao *homo saceri* koje je vlast mogla likvidirati u svakom trenutku, održavanje moći putem tehnika manipuliranja ljudskim životima, nestabilnost suvereniteta i otkrivanje vanrednog stanja kao forme koja leži u samoj biti zakona i napokon, pobuna *mnoštva* (kao objekta demonstracije moći) koju su predskazivali Negri/Hardt - upućuju na biopolitičku pozadinu "arapskog proljeća". Ispostavilo se da je Negrijeva/Hardtova kritika Agambenovog pesimizma ispravna: mnoštvo, kao suma golih života, nije potpuno bespomoćno – ono se može usprotiviti, boriti za svoja prava. Beščutnom željom da prisvoje pravo na imunost od odgovornosti prema zajednici, arapski lideri potpuno se uklapaju u koncept imunizacije Ro-

berta Esposito. Zajednica negira mogućnost imunosti. Tu je i Negrijeva/Hardtova teorija o potrebi Imperija da obnavlja vlastiti suverenitet kroz požare na robovima. U nastavku teksta skicirat ćemo temeljne koordinate biopolitike, prepuštajući čitaocu da ih aplicira na konkretan slučaj "arapskog proljeća". Jer, iskustvo biopolitike je ono što uvijek stoji iza medijskih najava.

Zoe i bios

Za ono što mi razumijemo pod riječju život, piše Giorgio Agamben, Grci su upotrebljavali dvije riječi, semantički i morfološki nesvodive: *zoe* i *bios*.² Prva izražava značenje života uopće, naturalnog nekvalificiranog života, dok druga referira na specifično ljudski život. *Zoe* je život u njegovom prirodnom, takoreći animalnom kapacitetu, a druga riječ značenjem pokriva *politički kvalificiran život* – život koji može pretendirati, kako bi rekao Aristotel, da bude dobar život.³

Za razliku od Foucaulta koji korijene biopolitike nalazi u 17. i 18. stoljeću, Agamben ide čak do Antike da bi otkrio njene zametke, budući da je već kod starih Grka i Rimljana naturalni puki život isključen iz političkog domena i uzglobljen u domaćinsku sferu prirodne reprodukcije. Ali, to je dvostruki akt, jer *zoe* se reflektuje u politici budući da njegovo isključenje iz politike uključuje u njoj to isključenje.

*Dok je za Fukoa nastajanje biomoći na Zapadu vezano za povest prelaza iz teritorijalne države u državu kao staratelja za populaciju, za Agambena je povodom biomoći reč o ontološkom načelu, o ontologizaciji biopolitike. Kao što je reč i o ontologizaciji suvereniteta.*⁴ Ontologizacija biopolitike podrazumijava da postoji jedan opći, neprimjenjivi biopolitički osnov - zasnovan na uključujućem isključivanju i *iskonski upisan u konstitutivno polje suvereniteta države*⁵ - a konkretni vremenski ili prostorni modeli u kojem se ova osnova manifestira svakako su različiti. Novine recentne biopolitike tiču se upravo različitih oblika u kojima se ona javlja, ali *biopolitička logika* je, u biti, ista. Dvadeseti vijek obiluje naizgled *graničnim situ-*

1 Riječ koju je *izmislio* Foucault, piše Jean-Luc Nancy, preuzeta je od nekoliko teoretičara u različitim značenjima. Sam Nancy preuzima definiciju biopolitike Christiana Geyera prema kojoj se smisao riječi biopolitika zahvata u sljedećem značenju: *etičko-socio-političko razmišljanje o problemima što ih postavlja biološka tehnoznanost, poneka s naglaskom na političkoj moći koju zanimaju biotehnoške mogućnosti*. Biopolitika, objašnjava Nancy, označava *poredak jedne politike koju određuje život, a posvećena je njegovom održavanju i nadzoru nad njim*. Nadzor nad uvjetima ljudskog života postaje izrazito politička stvar (zdravlje, prehrana, demografija, izlaganje prirodnim i tehničkim opasnostima itd., a do 18. stoljeća moć se zanimala prije svega za teritoriju.) Budući da je život uvjetovan ekotehnikom – termin koji označava razvijanje novog poretka prirode preko tehnike – politika jeste samoupravljanje ekotehnikom, a biopolitika jeste *ni život, ni politika*. (Jean-Luc Nancy, *Stvaranje svijeta ili mondijalizacija, Naklada Jesenski i Turk*, Zagreb, 2004, str. 133-139)

2 Giorgio Agamben, *Homo sacer. Suverena moć i goli život*, sa italijanskog preveo Mario Kopic, *Multimedijani institut*, Zagreb, 2006., str. 7

3 Konstatacijom kako je *svaka zajednica nastala radi nekog dobra*, Aristotel je nominirao dobro življenje kao najvjerodostojniji telos političkog djelovanja, ali i uzrok nastanka političke zajednice. Zašto političkom tradicijom Zapada dominira načelo da je potrebno puki, goli život odvojiti od dobrog života, osnovni je nemir s kojim se Agamben hvata ukoštac.

4 Alpar Lošonc, *Biopolitika i/li biomoć*, u *Filozofija i društvo* 1/2008, str. 178

5 Ibid.

acijama u kojima je sam *zoe* postajao politički element par excellence; Agamben eksplicitno tvrdi kako *ulazak zoe u sferu polisa, politizacija golog života kao takvog konstituira odlučni događaj moderne koji obilježava radikalnu transformaciju političko-filozofskih kategorija klasične misli*.⁶ Na koji način je moguće da *zoe* postane, ne samo segment u sferi polisa, već i izvor cjelokupne političke strukture, kako tvrdi Agamben?

Logika suvereniteta

U nastojanju da dokuči logiku suvereniteta koja dominira zapadnom političkom tradicijom, Agamben poseže za kritičkim preipitivanjem najvažnijih teoretičara suvereniteta, od Thomasa Hobbesa do Carla Schmitta. U središtu tog propitivanja jeste pojam *suverenog nasilja* ili monopol zakonskog nasilja koji pripada suverenu. Geneza suvereniteta kod Hobbesa sadržana je u identitetu prirodnog stanja i nasilja (*homo homini lupus*); taj identitet opravdava apsolutnu moć suverena. U samom aktu prenošenja prava na suverena događa se prelazak iz *zoe* u *bios*, da se poslužimo Agambenovom (tj. Aristotelovom) terminologijom. Kritika ugovornih teorija o nastanku države, prema kojima sva pojedinačna nasilja prenose ovo svoje pravo na suverena, pokazat će kako je prirodno stanje općeg antagonizma pretrajalo i nakon akta ugovora. Prirodno stanje rata samo je virtuelno prevladano; ono nastavlja biti inherentno načelo države, budući da se otkriva u vanrednom stanju, kada dođe do suspendiranja ugovora tj. zakona.

Kao činilac koji raspolaže pravom proglašenja vanrednog stanja, suveren je *rubna* pojava, on predstavlja *granicu pravnog poretka*. On čuva zakon, ali je istovremeno izvan njega, jer posjeduje moć da raspusti zakon i donese odluku o njegovom nevaženju. Paradoks suverena Agamben opisuje iskazom: *ja, suveren, koji sam izvan zakona, proglašavam da ništa nije izvan zakona ili zakon je izvan sebe sama*. Reflektirajući o ovoj *implicitnoj topologiji paradoksa*, Agamben se poziva na Carla Schmitta koji strukturu suverenosti predstavlja kao strukturu izuzetka.

Svako pravo je "situacijsko pravo". Suveren stvara i garantira situaciju kao cjelinu u njezinu totalitetu. On ima monopol posljednje odluke. U tom je bit državne suverenosti koju... ne treba definirati kao monopol prisile ili vladavine, nego kao monopol odluke... Izvanredan slučaj najjasnije otkriva bit državnog autoriteta... Iznimka je za-

6 *Homo sacer*, str. 10

nimljivija nego normalan slučaj. Normalno ništa ne dokazuje, iznimka dokazuje sve; ona ne samo da potvrđuje pravilo, pravilo uopće živi samo od iznimke.⁷

Norma je nešto što ima zadatak normalizirati stanje, dopustiti da se razvije rutina života. Pravo, koje jeste Norma, stvara i štiti prostor u kojem neometano teče zbiljski život. Narušavanje prava sadržano je u samoj ideji prava; ona pretpostavlja ovo narušavanje. Nasilje je *prvotna pravna činjenica*, kaže Agamben. Ovakva hermeneutika prava vodi nas dalje ka spoznaji da je izuzetak izvorna forma prava. U odnosu na zakon svako je potencijalno kriv jer se *krivnja ne odnosi na kršenje, odnosno na određeno dopuštenog i zabranjenog, već na čisto važenje zakona*, tako da *tvrdnju prema kojoj "pravilo uopće živi samo od iznimke" treba stoga shvatiti doslovno*. Jedna od biopolitičkih aporija leži i u činjenici da suverenost u liberalnim demokratijama pripada upravo zakonu, koji posjeduje moć izopćenja i legitimitet nasilja, ali što je najvažnije, u zakonu legitimno prebiva izvanredno stanje, kao njegov konstitutivni elemenat.⁸

Homo sacer

Kao rijetko koja teorijska figura, konstatuje Catherine Mills, Agambenov *homo sacer* je poslužio kao široka dijagnoza savremenih političkih uvjeta, a koncepcija *golog života* se koristi u eksplikacijama najrazličitijih pojava, od međunarodnog statusa izbjeglica, preko bombaša-samoubica, do socijalnog položaja zaraženih AIDS-om.⁹ Brojni su, kako bi rekao Agamben, moderni avatari *homo sacera*.¹⁰ On tvrdi kako se kroz čitavu povijest javljaju ljudi koji su svedeni na goli život, koji su na razne načine isključeni iz zakonske sfere, sve do toga da se nasilje (sve do ubistva) nad njima ne kažnjava. Sintagma *homo sacer* (sveti čovjek), koju koristi

7 Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, München-Leipzig 1922 (*Politička teologija*, u: *Norma i odluka*, Beograd, 2001., str. 85. 123) *Homo sacer*, str. 19

8 Zanimljivo je da kroz prizmu ove teorijske konstrukcije Agamben objašnjava i raspad Jugoslavije. *U toj perspektivi, na ono što se događa u bivšoj Jugoslaviji i, općenitije, u procesima rastvaranja tradicionalnih državnih struktura Istočne Evrope, ne smijemo gledati kao na ponovnu uspostavu prirodnog stanja borbe svih protiv svijeta, koje prethodi konstituciji novih državnih ugovora i novih nacionalnih lokalizacija, nego prije kao raskrivanje izvanrednog stanja kao permanentne strukture prvono političke de-lokacije i dislokacije. Nije posrijedi dakle regres političke organizacije prema prevladanim formama, nego upozoravajući događaj koji, poput okrvavljenih glasnika, navješćuju novi "nomos" zemlje, koji će (ako načelo na kojem se zasniva ne bude stavljeno u pitanje) težiti proširenju na čitavu planetu.* (*Homo sacer*, str. 40)

9 Catherine Mills, *The Philosophy of Agamben*, str. 74

10 *Homo sacer*, 104

Sekst Pompej Fest u traktatu *De verborum significatione*, odnosi se na čovjeka koji je u rimskom pravu bio izbačen iz političke zajednice, te ga se smjelo ubiti a da se ne počini zločin. Istovremeno, nije bilo dopušteno žrtvovati ga, budući da je bio svet, odnosno nečist.¹¹ Potpuna defincija *homo sacera* stoga glasi: Život kojeg se ne da žrtvovati, a kojeg se unatoč tomu smije ubiti, jeste sveti život.¹² Radi se o živim mrtvacima, ali njihov položaj isključenosti iz političke zajednice ujedno pokazuje da je i takav život, čak i kad je na ivici smrti, politiziran, da je postavljen i određen od politike. Homo sacer je *uključen u zajednicu u mogućnosti da bude ubijen*; tačnije, riječ je o tome da je *ljudski život uključen u poredak jedino u formi njegovog isključenja (odnosno u svojoj apsolutnoj mogućnosti biti ubijen)*.¹³

U svim političkim zajednicama, s vremena na vrijeme, otvara se prostor gdje je prisutna politika (isključivanje iz zajednice je politički akt), ali koji nije pokriven pozitivnim pravom već je izvan granica do kojih doseže zakon koji, naprimjer, kod uključenih štiti imovinu, zdravlje, tijelo, život. Takvog su statusa kroz povijest bili robovi, zatim Romi i Jevreji u Hitlerovoj državi, a u posljednje vrijeme izbjeglice i apatridi koji ne mogu postići državljanstvo i stoga žive izvan političke zajednice.

Agamben ironično konstatuje kako *goli život ima u zapadnjačkoj politici tu svojevrsnu privilegiju da bude ono na čijem isključenju se temelji grad ljudi*¹⁴, čime nagovještava kritiku ugovornih teorija o nastanku države.

Ova isključenost iz sfere zakona podsjeća na slučaj suverena koji raspolaže pravom proglašenja vanrednog stanja i suspendiranja zakona. *Suveren i homo sacer su simetrične figure na dvije krajnje granice poretka koje imaju jednaku strukturu i korelati su u smislu da je suveren onaj kojemu su svi ljudi potencijalno homines sacri, a homo sacer je onaj spram kojeg su svi ljudi potencijalno suvereni*.¹⁵ Iz Agambovog pedantnog čitanja

11 Termin *svet* nije upotrebljen u sarkastičnom značenju, iako, evidentno, negira implicirani kontekst. Na temelju izvjesnih lingvističkih i antropoloških studija, Agamben tvrdi kako nije riječ o kontradikciji i da termin *svet* uključuje i značenje nečistog, prokletog. Nemogućnost žrtvovanja upućuje na uskraćivanje mogućnosti čišćenja, budući da u arhaičnom svijetu, ne sam žrtvovanje, već i kažnjavanje više *obred očišćenja nego izvršenje smrtnih kazni u modernom smislu*. (Ibid. str. 66 – 76)

12 Ibid., str. 75

13 Ibid. str. 14

14 Ibid. str. 13

15 Ibid., str. 77. U eseju *O nasilju* Hannah Arendt kaže: *Krajnji oblik moći jeste Svi protiv Jednoga, krajnji oblik nasilja jeste Jedan protiv Svih*. (Hannah Arendt, *O nasilju*, u *Politički eseji*, Biblioteka Antibarbarus, Zagreb, 1996., str. 180)

cjelokupnog mita o utemeljenju modernog grada daju se, dakle, izvesti sljedeće koordinate: 1. prirodno stanje jeste vanredno stanje; 2. ugovor je akt koji nije jednom zauvijek zaključen već se u civiliziranom svijetu uvijek iznova donosi kroz odluku suverena; 3. odluka suverena se odnosi na život građana; 4. život građana je izvorni politički element; 5. *taj život nije naprosto prirodni reproduktivni život, grčka zoe, niti bio kvalificirani oblik života: to je prije goli život homo sacera ili wargusa, područje indiferencije i neprestanog prelaženja između čovjeka i zvijeri, prirode i kulture*.¹⁶

Logor kao biopolitička paradigma moderne

Iako priznaje totalnu nehumanost logora,¹⁷ iako kaže kako ono što se događalo u logorima širom Evrope nadilazi svaku pravnu definiciju zločina,¹⁸ Agamben se odlučuje za afirmativnu biopolitičku perspektivu u kojoj se logor ne pokazuje kao neka društvena anomalija, već kao logika izopćenja i izuzetka koja globalni društveni prostor transformira u biopolitički prostor. *Umjesto da izvedemo definiciju logora iz događaja koji su se tamo zbili, radije ćemo se zapitati: što je logor, kakva mu je pravno-politička struktura, zašto su se u njemu mogli zbiti takvi događaji?*¹⁹ Jednostavni sklop osnovnih karakteristika logora, kako ih skicira Agamben, može se ovako izložiti:

Logor je čisti, apsolutni i nenadmašni biopolitički prostor. On je skrivena paradigma političkog prostora moderne; on je *nomos* modernog. *Logor je prostor koji se otvara kada izvanredno stanje postaje počinjati pravilo*.²⁰ To znači da je logor postavljen izvan pravila kaznenog i zatvorskog prava; logor je izolovano ostrvo, komad izolovanog teritorija u pravnom prostoru. *Logor je naime struktura u kojoj se izvanredno stanje, na mogućoj odluci, kojega se temelji suverena moć, realizira na normalan način*.²¹ Logor je *najapsolutniji ikad ozbiljeni biopolitički prostor, u kojima vlast pred sobom ima tek goli život bez ikakvog posredovanja. Zbog toga je logor sama paradigma političkog prostora u času kada politika postaje biopolitikom, a homo sacer se virtualno stapa sa državljaninom*.²²

16 *Homo sacer*, str. 98

17 *Logor je samo mjesto na kojemu se realizirala najapsolutnija "conditio inhumana" koja je ikad opstojala na Zemlji: jedino je to naposljetku važno kako za žrtve tako i za potomke*. str. 146

18 *Koncentracijski su logori laboratoriji za eksperimentisanje s totalnom dominacijom...* str. 104

19 Ibid.

20 Ibid., str. 148

21 Ibid., str. 149

22 Ibid., str. 150

Svaki put kada se pojavi struktura u kojoj se goli život i norma preklapaju, riječ je o virtualnom logoru. Naše vrijeme poznaje logor kao svoj suštinski politički prostor. *Logor koji se čvrsto utaborio u unutrašnjost grada jeste novi biopolitički nomos planeta.*²³ Agambenov prikaz geneze logora završava priznanjem trijumfa logora i njegove sveopće hipostaze. *Logor a ne grad jest biopolitička paradigma današnjeg Zapada.*²⁴

Istovremeno, logor je prostor u kojem je po prvi put došlo do apsolutne simbioze javnog i privatnog, političkog života i biološkog života; simbioze koja je osvojila modernu.

*Ako je neko bio Jevrej u Auschwitzu ili bosanska žena u Omarskoj, on je ušao u logor ne kao rezultat političkog izbora, nego zbog nečeg najprivatnijeg i najnemuštijeg, a to je nečija krv, nečije biološko tijelo. Ali sada su jezičke funkcije bile odlučujući politički kriterij. U ovom smislu, logor je istinski inauguracijski prostor moderne: to je prvo mjesto u kojem su javni i privatni događaji, političko i biološko tijelo, postali rigorozno međuzamjenjivi. Imajući u vidu da su stanovnici logora bili odvojeni od političke zajednice i reducirani na goli život (i, još gore, na "život koji nije vrijedan življenja") on ili ona su bili apsolutno privatna osoba. A ipak nije bilo nijednog jedinog trenutka u kojem su on ili ona mogli pronaći sklonište u carstvu privatnosti, i upravo je ova neprimjetnost činila specifičnu muku logora.*²⁵

Sumarno se može konstantovati kako, uprkos postmodernim analogijama logora i grada, uprkos proklamacijama o smrti grada kao cjeline i njegovoj transformaciji u mnoštvo malih logora, ne može se osporiti *apsolutni biopolitički singularitet* nacističkih logora. Ono što se tamo događalo jeste totalni amalgam biologije i politike, manipulacija životom i smrću, tanatopolitika i nekropolitika. Kako onda da zamislimo, pita se Agamben, najekstremniji oblik logoraša/ice, čiji je život sveden na biološko egzistiranje, na *goli život* koji iščekuje smrt – život bez forme. Oni ne govore, ne reaguju, zauzimaju položaj tijela koji podseća na muslimane pri molitvi. Zato su, piše Primo Levi, u logoraškom žargonu i bili nazvani *muslimanima*, a musliman je *biće u kojemu su poniženje, užas i strah odrezali svaku svijest i osobnost, sve do apsolutne apatije.*²⁶ Za život muslimana se, zaključuje

Agamben vraćajući se na Aristotela, ne može reći ni da je bio čisto *zoe*.

Imunizacija i zajednica

Kako piše prevodilac Espositovog *Biosa*²⁷ na engleski jezik, Timothy Campbell, ovo djelo ne samo da opisuje biopolitičku situaciju u kojoj se nalazimo danas, u cijeloj složenosti njene nehumanosti, nego se prije svega može čitati kao izvanredna moderna *genealogija biopolitike koja počinje i završava u filozofiji.*²⁸ Skicirajući temeljne parametre ove genealogije i Espositov doprinos savremenom razumijevanju biopolitike, Campbell imenuje pojam imunizacije kao čvrno mjesto za razumijevanje *Biosa*. Pojam *imunizacija* ima dugu i dobro poznatu historiju u novijoj kritičkoj misli (Niklas Luhmann, Donna Haraway, Jean Baudrillard, Agnesa Hellera, Marka C. Taylora, Jacquesa Derridaa, koji je, više od ostalih, u seriji intervjuva i radova povodom 11. septembra, imunizaciju odlučno stavio u centar razumijevanja savremenih politika.)

Šta je to imunizacija? U eseju *Imunizacija i nasilje*,²⁹ Esposito u najkraćem ovako opisuje svoju konceptualnu paradigmu:

*Svi znamo kako se u bio-medicinskom riječniku pod imunošću misli na oblik izuzeća ili zaštite od infekcije; dok isti termin u pravnom kontekstu označava neku vrstu sigurnosti koja nekog čini nedodirljivim pred zakonom. U oba slučaja, imunost/imunizacija aludira na posebnu situaciju koja nekoga čini sigurnim od rizika kojima je izložen/a (i kojima je izložena cijela zajednica).*³⁰ Upravo u značenju izuzeća se ocrta osnovna razlika između pojmova imunizacije i zajednice; štaviše, da bismo hermeneutički dosljedno razumjeli pojam imunizacije potrebno ga je, kaže Esposito u pomenutom tekstu, konfrontirati s terminom zajedničke latinske etimologije: *communitas*, zajednica.³¹ Iako su obje riječi derivirane iz pojma *munus* što znači *dar, javna dužnost, obaveza*, dotle *communitas* ima afirmativno značenje, a *immunitas* negativno. Ako su članovi neke zajednice specifični po ovoj davajućoj obavezi, zakonom brige jednih o

23 Ibid., str. 155

24 Ibid., str. 160

25 Giorgio Agamben, *In this Exill, (u Means without End) u: The Work of Giorgio Agamben*, Edinburgh University Press, 2008., str. 122

26 *Homo sacer*, 163

27 Roberto Esposito, *Bios, Biopolitics and Philosophy*, University of Minnesota, 2008.

28 Timothy Cambell, *Bios, Immunity, Life, The Thought of Roberto Esposito*, predgovor za *Bios, Biopolitics and Philosophy*, University of Minnesota, 2008. str. 7

29 Roberto Esposito, *Immunization and Violence*, na internetu dostupno kao www.biopolitica.cl/docs/Esposito_Immunization_Violence.pdf

30 Ibid. str. 3

31 Ibid.

drugima, onda imunizacija ne može biti inkorporirana u značenje zajednice: imun je onaj koji lomi krug društvene komunikacije, koji ne želi dijeliti zajedničku opasnost s drugim - neko ko se stavlja iznad zajednice. Esposito smatra kako se ovaj dispozitiv imunizacije - želje za izuzećem i zaštitom - a koji izvorno pripada medicinskom i pravnom području, progresivno širi na sve sektore i jezike našeg života, sve dok ne postane koagulacionom tačkom našeg savremenog i realnog i simboličkog iskustva.³² *Svako društvo izražava zahtjev za zaštitom. Svaki kolektiv postavlja radikalno pitanje o očuvanju života. Ali moj je utisak da je tek danas, sa okončanjem moderniteta, ovakav zahtjev postao bazičnom osi oko koje je koncentrirana kako praksa tako i imaginarij cijele civilizacije.*³³

Ako se odmaknemo od medicinske i čisto pravne sfere prema nekim globalnim društvenim pojavama, kao što su imigracija, dolazimo do suštinskog značenja imunizacije u zapadnim društvima. Imunizacija, kao zahtjev za odsustvom stranih tijela u društvenom organizmu, velika je opasnost za demokratiju. Tamo gdje su masovne barijere, *antropometrija* i kontrolne stanice, bitno je prizvati u sjećanje fažizam kao povijesni simbol diskriminacije i tanatologije. Za razliku od tradicionalne biopolitike prema kojoj je politika umijeće kontrole i vladanja nad drugima, u Espositovoj paradigmi, *bios* i *nomos*, život i politika, fungiraju kao dva konstitutivna elementa jedne nedjeljive cjeline koja zadobiva smisao iz međurelacija svojih elemenata. I to ne tek pukih relacija u smislu prepuštanja života moći; imunizacija je, naprotiv, moć koja čuva život. Suprotno onome što je pretpostavljeno u konceptu biopolitike - razumljene kao rezultat sudaranja ova dva elementa - *u ovoj perspektivi nema nikakve moći izvan samog života, kao što ni život nikad nije dat izvan nekih odnosa moći. Iz ovog ugla, politika nije ništa drugo do mogućnost ili instrument očuvanja života.*³⁴ U ovom smislu se može govoriti o afirmativnom značenju biopolitike Roberta Esposita.

Preko klasičnih lingvističkih analiza, Esposito naglašava posebnu simboliku dara za *communitas*. *Kada je neko prihvatio "munus", citira Campbell Esposita, onda je isti obavezan vratiti "onus" (obavezu) u obliku roba ili "officium" (uluga).* Značenja dara je ključno za Espositovo razumi-

jevanje političke zajednice. Misleći zajednicu kao *communitas* on označava dar koji se ne prestaje davati, obnavljajući kontinuitet reciprociteta. U doslovnom značenju, subjekti jesu politički subjekti zato što daju dar zajednici. Campbell piše: *Immunitas je preklop koji inkorporira zajednicu u biopolitičku strukturu.*³⁵ *Imunizacija ne negira tek "communitas" općtavajući zaštitu od onoga što je izvan, već je prije upisana u horizont komunalnog "munusa". Imun jeste onaj - a imunost je eksplicitno rodno označena kao "muška" u primjerima iz klasičnog Rima na koje se Esposito poziva - koji je razriješen ili koji je primio "dispensatio" (razrješenje) od recipročnog davanja darova. Onaj koji je oslobođen od društvenih dužnosti ili koji uživa izvornu autonomiju ili koji je oslobođen od prvobitnog ugovornog zaduženja - može uživati stanje imunizacije.*³⁶

Biti imun znači prije svega zadržati pravo na individualni identitet i biti zaštićen od *ekspropriacijskih prava* zajednice. Drugim riječima, granice između nečijeg i zajedničkog uspostavljene su u samom aktu ugovora ili prenošenja individualnih prava na zajednicu. Biti imun, stoga, znači nebiti-zajedno. *Imunizacija pretpostavlja zajednicu, ali je i negira.*³⁷ Esposito stoga zaključuje *kako je svaka zajednica kako bi preživjela prisiljena u sebe ubrizgati negativnost svoje suprotnosti, čak i ako ta suprotnost ostaje antipodni model same zajednice.*³⁸ Upravo je ovo ubrizgavanje negativnosti ili imunizacije, zaključuje Campbell, ono što čini osnov Espositove interpretacije moderne biopolitike. On smatra, piše nadalje Campbell, kako je ideja modernog subjekta, koji uživa građanska i politička prava, zapravo pokušaj da se dosegne imunizacija od zaraze mogućnošću zajednice. Ovaj pokušaj da se pojedinac imunizira od onoga što je zajedničko završava dovođenjem same zajednice u pitanje; ali, dok je imunizacija suprotnost zajednici, ona je i njen konstitutivni element.³⁹ U tome se sastoji paradoks imunizacije.

Imperij i mnoštvo

U nizu kritičkih teorija o utemeljenju, transformacijama i implicitnim metodama biopolitičke vladavine, posebno mjesto, svojom radikalnošću i aktualnošću, zauzima ona Antonija Negrija.

35 Timothy Campbell, *Bios, Immunity, Life, The Thought of Roberto Esposito*, str. 10

36 Ibid. str. 11

37 Ibid.

38 Roberto Esposito, *Bios*, str. 47

39 Timothy Campbell, *Bios, Immunity, Life, The Thought of Roberto Esposito*, str. 11

32 Ibid., str. 4

33 Ibid. 4

34 Ibid. str. 46

Vrhunac Negrijevog rada dostignut je u djelu *Imperij*; djelu napisanom u koautorstvu s Michaelom Hardtom, i gdje *biopolitički kontekst nove paradigme ima središnje mjesto*⁴⁰. Ova dvojica autora pokušali su formulirati imanentnu kritiku fluidnog kapitalizma, te kritiku Imperija⁴¹ kao decentraliziranog i deterritorijalizirajućeg biopolitičkog aparata vladavine koji u sebe uključuje globalno područje. *Zajedno s globalnim tržištem i globalnim krugovima proizvodnje pojavio se globalni poredak, nova logika i struktura vladavine – ukratko, novi oblik suverenosti. Imperij je politički subjekat koji djelotvorno uređuje te globalne razmjere, suverena moć koja upravlja svijetom...*⁴² Iako je slabljenje suvereniteta nacionalnih država jedan od prvih simptoma nastupajuće nove paradigme,⁴³ to ne znači da biva detroniziran pojam suvereniteta kao takav. Imperij je nova forma suvereniteta. *Naša je osnovna hipoteza da je suverenost poprimila novi oblik, koji se sastoji od niza nacionalnih i supranacionalnih organizama ujedinjenih jedinstvenom logikom vladavine.*⁴⁴ Imajući u vidu temeljnu preobrazbu suvereniteta koji se transformirao iz singularnih nacionalnih centara u jednu supranacionalnu formu konfiguriranu od višestrukih mreža *hibridnih identiteta, elastičnih hijerarhija i mnogostrukih razmjena (Različite nacionalne boje imperijalističke karte svijeta pomiješale su se i stopile u imperijalnu globalnu dugu)*, može se konstatovati kako je osnovno polazište Hardtove/Negrijeve političke epistemologije novo shvatanje prava, tj. *novi plan proizvodnji normi i zakonskih instrumenata prisile koji jamče ugovore i rješavaju*

40 Michael Hardt/Antonio Negri, *Imperij*, Multimedijalni institut i Arkzin d.o.o., Zagreb, 2003, str. 37

41 Za razliku od Hardta/Negrija koji imperij ne vezuju ni za jednu posebnu državu, Emmanuel Todd smatra da je imperij općepoznat pojam, koji ne treba dodatno pojašnjavati, a savremeni imperij jesu Sjedinjene Američke Države. U djelu *Kraj imperija* Todd se bavi *problematikom zalaza*, anticipirajući kraj američke globalne moći. Do 1990. američki imperijalizam obuhvatao je nekomunistički svijet, a propašću komunizma, Amerika je postala imperij. Prevlad liberalnih ekonomskih načela koje je promovirala Amerika, na kraju je transformirala cijeli svijet. To je globalizacija. Kraj imperija Todd veže za dvostruku inverziju: inverziju ekonomske ovisnosti između svijeta i SAD-a, i inverziju demokratske dinamike, gdje Amerika sve više poprima negativni predznak, a euroazija zadobiva pozitivne signature. *Danas, na početku trećeg milenija, Sjedinjene Države ne mogu više živjeti od vlastite proizvodnje. A to se događa baš u trenutku kada svijet kroz svoju obrazovnu, demografsku i demokratsku stabilizaciju otkriva da može živjeti bez Amerike.* (Matko Meštrović, Emmanuel Todd: *Kraj imperija*, Ekonomski pregled, 56(1-2) 117-122, 2005.)

42 Ibid., str. 7

43 Osim destabilizacije nacionalnih suvereniteta, karakteristike nove političke paradigme su još i deregulacija tržišta, kraj sukoba među državnim neprijateljima itd.

44 Ibid., str. 8

sukobe. S tom namjerom analiziraju koncept UN-a, kao projekat međunarodnog poretka i koji, kao takav, *označava prelazak ka globalnom ustavu*. Ustavni procesi koji su omogućili prijelaz od suverenog prava nacionalnih država ka prvim postmodernim globalnim obrisima imperijalnog prava i ozvaničili kraj kolonijalizma⁴⁵, započeti su sa supranacionalnom ulogom institucije Ujedinjenih naroda. Danas je ova uloga, potenciraju autori, evidentno nadidena. Pravna struktura UN-a zametnula je ideju proizvodnje globalne normativnosti koja može djelovati suvereno. To je njen najveći značaj, jer je *pripremila teren za nastanak Imperija*. U svim ostalim slučajevima, UN počivaju na paradoksima: s jedne strane, moraju poštivati suverenitet nacionalnih država, a s druge, djelotvorne su jedino kada krše taj isti suverenitet. Ali, *pravni koncept imperija počeo se oblikovati u proturiječnim iskustvima UN-a.*⁴⁶

Početna Negrijeva/Hardtova genealoška premisa jeste da se imperijalistička era završila. Nijedna nacija, kažu autori *Imperija*, neće biti svjetski vođa onako kako su to bile moderne evropske države. Dok se imperijalizam započeo i završio u moderni, faza imperija se događa u postmoderni (i to ne u tautološkom, hronološkom smislu). Budući da nema granica, u Imperiju bogatstvo ne dolazi, kao u imperijalizmu i kolonijalizmu izvana: ono je vječno, intrinstično i samoniklo.⁴⁷ Kao paradigmatički oblik biomoći, kao svjetski poredak koji se izražava kao pravna forma, Imperij dokida povijest uspostavljajući kao vječnost postojeće stanje stvari. Teorija o Imperiju, eksplicitno se ograđuju autori, nije nikakva zavjerenička teorija globalizacije; imperij nije ni metafora, već precizno formulisan koncept. Globalizacija kapitalističke proizvodnje postala je izvor suverenosti. Ako je evropska modernost neodvojiva od kapitala, onda se u fazi imperija kapital može čitati kao identično suverenosti. Iako je utemeljen u vanrednom stanju, iako

45 Ibid., str. 119

46 Ibid., str. 19

47 Za razumijevanje fenomena bogatstva i robe u postliberalnom svijetu, uputno je pročitati *Gomoru* Roberta Saviana, roman o ekonomskoj imperiji kriminalnih klanova Napulja i Kazerte. Ova nevjerojatna, dokumentaristički vjerodostojna priča o Kamori ili Sistemu počinje i završava u znaku ciklusa kretanja robe. Ako je Koza Nostra bila modernistički oblik kriminalnog klana, Kamora ili Sistem duboko konvergira s postmodernom. Po broju pripadnika, Kamora je najveća kriminalna organizacija Evrope. Ali, novi globalni političko-ekonomski uvjeti primorali su Kamoru na temeljitu postmodernističku transformaciju: odbačeni su klasični mafijaški principi, a poslovanje se prilagodilo isključivo tržištu i biznisu: od sada se posluje sa, iznad, mimo, ali nikad protiv države. (Roberto Savijano, *Gomora, Putovanje kroz ekonomsku imperiju i san o dominaciji Kamore, Geopoetika*, Beograd, 2008)

postoji isključivo zahvaljujući militarističkoj sili, njegova pacifistička opredijeljenost je nedvojebena; kako kažu Negri/Hardt: *...iako se praksa imperija stalno kupa u krvi, koncept imperija uvijek je posvećen miru.*⁴⁸ Imperij ne može bez sukoba koje rješava i smiruje, jer se svaka *moć boji vakuma i prezire ga.*⁴⁹ Najvažnija konotacija u ovom slučaju jeste konstantna rehabilitacija vlastite suverenosti, budući da se suverenost Imperija ostvaruje upravo *na rubovima, gdje su granice elastične a identiteti hibridni i fluidni.* Poželjnost etničkih sukoba ogleda se u mogućnosti obnove razloga za nadzor, intervenciju i potvrđivanje suvereniteta. Riječ je, u suštini, o policijskom pravu koje počiva u zadaći održavanja reda.

Konstitucija Imperija je bipolarnog karaktera. Na jednoj strani se nalazi pravna struktura i moć koju je izgradio stroj biopolitičkog zapovjedanja. Iako nikad ne može ostvariti proklamovane intristične vrijednosti, mir i red, Imperij ih *svjedno stalno ponovo predlaže.* Kriza i paradoksi na kojima počiva Imperij, cijena su njegovog razvoja. Rješenje jednog sukoba samo otvara nove sukobe.

Na drugom polu je *pluralno mnoštvo proizvođača, stvaralačkih aktivnosti globalizacije. One su u stalnom pokretu i oblikuju konstelacije singularnosti i događaja koje nameće sustavu stalni*

*globalni prerazmještaj.*⁵⁰ Na taj način, mnoštvo je proizvodna snaga koja izgrađuje Imperij. Istovremeno, mnoštvo je nosilac otpora Imperiju, ono poziva na njegovo uništenje i samo ga ono može uništiti. *S jednog motrišta Imperij razvidno stoji iznad mnoštva i podvrgava ga vladavini svoga sveprisutnog stroja, kao novog Levijatana. Međutim, u isto vrijeme, s motrišta društvene proizvodnje i stvaralaštva, sa onoga što nazivamo ontološkim motrištem, hijerarhija je obrnuta. Mnoštvo je stvarna proizvodna snaga našeg društvenog svijeta, dok je Imperij puki aparat prisile koji živi samo na životnoj snazi mnoštva - kao što bi Marks rekao, vampirski režim akumuliranog mrtvog rada koji preživljava samo tako što siše krv živoga.*⁵¹ Vladavina biopolitičkog Imperija stoga je samo prazan, mrtav, spektakularan i parazitski stroj kojemu mnoštvo ulijeva snagu da preživi. Negrijeva/Hardtova kritika Agambenove koncepcije *golog života* ima duboki marskističko/revolucionarni prizvuk. Prema njima, izraz goli život samo opisuje negativnu granicu čovječanstva i *uvjete ljudske pasivnosti* koje je stvorio totalitarizam u pozadini političkih ponora. Svodenjem mnoštva na goli život, fašizam i nacizam su uzalud pokušali unušiti ovu ogromnu snagu koju goli život potencijalno posjeduje.

48 Ibid., str. 10

49 Ibid., str. 27

50 Ibid., str. 62

51 Ibid., str. 63

Summary

BIOPOLITICAL CONTEXT OF 'ARAB SPRING'

Samedin Kadic

"Arab spring" – political events in countries of Maghreb and Near East at the beginning of the year, can hardly be explained in one, general, cognitive framework. Even if we manage to make out some clear shapes out of the fog, we still cannot be sure to have trace that could lead us to unambiguous theoretical answers. It is not just a phrase that real causes for political events mainly remain hidden; rather it is a case that behind this apparently straightforward manifestation of events we presume the whole scale of meanings. It is clear that the matrix used so far can no longer offer a reliable answer. Interpretations now require conceptual language, for the events in countries in turmoil offer an extreme image of dynamics that already involves most of the major political phenomenon of our time.

In this article author is offering outlines of fundamental standpoints of biopolitics, leaving it to a reader to apply these to a concrete case of 'Arabic spring', because experience of biopolitics is the element behind all media highlights.

الموجز

السياق الحيوي السياسي "للربيع العربي"

سامدين قاضيتش

«الربيع العربي» – الأحداث السياسية في دول المغرب العربي والشرق الأوسط منذ بداية العام، من الصعب عرضها ضمن إطار معرفي واحد غاية في البساطة. وحتى عندما تتكون أشكال سوية معينة من الصهارة البركانية، لا يمكننا أن نثق بالإمسك أو بالمؤشرات التي تقودنا إلى إجابات نظرية لا ليس فيها. فالأمر ليس مجرد قالب مفاده أن غالبية الأسباب الحقيقية تكمن في السياسة. بقدر ما أن هناك مجموعة كاملة من المعاني تطل من وراء هذه التظاهرة البسيطة. من الواضح أن ما ظهر حتى الآن من قوالب لا يمكن أن يكون مستندا موثوقا. إن التفسيرات تحتاج للغة مفاهيم جديدة. لأن الأحداث القادمة من الدول التي جتاحتها الاضطرابات تقدم لنا صورة شديدة للحراك الذي يضم أهم الظواهر السياسية في عصرنا.

يقدم الكاتب في هذا المقال موجزا عن الإحداثيات الأساسية للسياسة الحيوية. تاركا للقارئ تطبيقها على كل حالة من «الربيع العربي». لأن تجربة السياسة الحيوية هي من يقف دائما خلف الإعلانات الإعلامية.